

Emirhan Özçelik

*Bahçeşehir Üniversitesi – Osmanlı ve Türk Tarihi Uygulama ve Araştırma Genel Koordinatörlüğü

I

17. yüzyılın dikkat çeken siyasi figürlerinden Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, 1648 yılından itibaren devletin merkezinde tanıklık ettiği olayları anlattığı *Zeyl-i Ravzatü'l Ebrar* adlı kıymetli bir eser kaleme almıştır. Devletin merkezindeki gelişmeleri mevki ve itibarının gölgesinde tarihe alan Abdülaziz Efendi konumuzla alakalı ilginç bir anekdot paylaşır. 1650 yılına ait siyasi gelişmeleri anlattığı bölümde Divân-ı Hümâyün toplantılarının birinde yaşadığı durumu şöyle ifade eder:

“Kadîmü'l-eyyâmdan Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'de şeyhülislam olan ulemâ-ı a'lâm Divân-ı Hümâyün'da şeref-i dest-bûs-ı Sultani ile karîn-i i'zâz ve teşrîf-i latîf-i semmûr ile mümtâz olmak Kânûn-ı Osmânî iken merhum Yahya Efendi hazretlerinden sonra müfti olanlar yevm-i nasblarında bağçede el öpüp anınla iktifâ eder olmuşlar idi. Hattâ Behâyî Efendi müfti oldukda fakîr divânda bir gün min gayri kasdin vezire 'müftinize ne zaman el öpdürürsüz' dedüğümde 'vüzerâ ve müftiler divânda el öper mi?' deyü istigrâb ile redd-i cevâb edüp Yahya Efendi merhumun nasb-ı sâñsinden berü kırk seneden zaman mürur etmek ile metruk ü mensiyy olan âdet-i müstahseneyi erbâb-ı divânda bilür âdem bulunmayup ancak Defterdâr İsmail Paşa ve Kapu Ağası şehâdetleri ile isbat-ı müdde'â olundu.”[1]

Karaçelebizade'nin divan teşrifatıyla alakalı bir kanunun şeyhülislam Yahya Efendi tarafından değiştirilmesini hatırlatarak kadimden kanun olan bir adetin üzerinden kırk yıl geçtikten sonra vezir tarafından dahi bilinmediğini ve ancak defterdar ve kapu ağasının şahitliğiyle ispat edilebildiğini anlatması kanun-ı kadimin ne kadar kadim ne kadar kanun olduğuna farklı açıdan bakabilmemiz için imkan tanımaktadır.

Daha çok nasihatnamelerin ışığında anlaşılmaya çalışılan kanun-ı kadim kavramı adalet dairesinin ve olması gereken devlet düzeninin anahtarı bir dizi teşkilat ve idari uygulamanın önemi şeklinde bilinmektedir. Bu minvalde izahlar elbette yanlış olmamakla beraber yukarıda gördüğümüz gibi bir

divan toplantısında gözetilmesi gereken bir eylem dahi kadim kanun olabilmektedir. Keza özellikle nasihatnamelerin yoğun yazıldığı dönemin kronik ve diğer tarihi kaynaklarında kanun-ı kadim veya bu anlama gelen diğer ifadeler (örneğin kanun üzere) daha çok elçi kabulü, ordu hazırlıkları, inam ve hediyeler, mansıp atamaları, maaş ödemeleri, teşrifatlar ve hatta askeri taktiklerden önce dahi kullanılabilir. Bu durum kullanıldığı yer ve taşıdığı anlam itibarıyla kanun-ı kadimin neredeyse hemen hemen devletin kurumları ve muayyen görevleri, teşkilatları ve teşrifatlarla sınırlı olduğunu ve hukuki bir anlam ihtiva etmediği sonucunu çıkarmamızı sağlamıştır.

Daha çok geçmişten uygulanagelen bazı adet ve kaideleri de ima edebilen bu kanun bahisleri aksettirdiği üzere ekseriyetle herhangi bir olumsuz durumu da yansıtmamaktadır. Kullanım sıklıkları itibarıyla devlet idaresinin belirli uygulamalarını harfiyen yerine getirme anlamı kazandırdıkları söylenebilir. Örneğin kanun-ı kadime mugayir ocaklara ecnebi alınmış yahut sayıları çokça artmış olsa da bunların kanun-ı kadime göre maaşları ödenmiş veya askeri teçhizatları görülmüş olabilir. Benzer bir durumu bu metinlerin kanuna muhalif uygulamalardan bahsettiği sayfalarda da görebiliriz. Çünkü bu sefer nasihatnamelerin bahislerinden olmayan çok farklı hilaf-ı kavanin-i kadimlerle karşılaşmak mümkündür.[2] Ayrıca bu kronik ve tarihi anlatılar bu kanunların devletin farklı kademelerindeki görevlileri tarafından nasıl benimsendiğini, nasıl kullanıldığını ve nasıl hatırlandığını da keşfetmemize imkan tanımaktadır.

II

Osmanlı tarihi çalışmalarında kanun, kanunname veya kanun-ı kadim gibi başlıklar geçmişten günümüze ilgi çekici bulunmakta ve çeşitli yönleriyle değerlendirilmektedir. Ekseriyetle Osmanlı sultanlarının şer'i hukuk karşısında örfi hukuku oluşturan kanun yapma yetkilerini mesele edinen bu çalışmalar sultanın hukuki otorite ve sınırını anlamaya ve bunu siyasi güç değişimleriyle anlamlandırmaya çalışmaktadır.[3] Bunun yanında fethedilen bölgelerin idari ve toprak düzenlemeleri için yazılan kanun ve kanunnameler de birçok çalışmanın ana konusu oluşturmaktadır.[4] Burada bahis mevzu edilecek olan kanun-ı kadimin ise bir söylem ve mefhum olarak daha çok on altıncı yüzyılın ortasından itibaren devletin kurumsal yapılarında ve bunların belirli kaide ve adetlerinde meydana gelen değişikliklerin yanı sıra ifade etmek için kullanıma sokulmuş olduğu görülmektedir. Bir nevi bozulan kaidenin meşruiyetini bazen belirli bazen belirsiz bir geçmişe atfederek tekrar hatırlatmak ve uygulamak istemenin neticesi olarak bu kullanımın yaygınlık kazandığı söylenebilir. Zira, on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren kaleme alınmaya başlanan ve devletin o günkü sorunlarına yönelik önlemleri ihtiva eden eserler genel anlamda şikayetlerini sarf ettikleri tımar sistemi, yeniçeri ocağı, toprak tahsisi, vergilendirme, devlet kademelerine atanma usulleri, devlet adamlarının görev tanımları gibi meseleleri izah ederken eski kanunlara idealize bir geçmişin hatırlatılmasında mühim rol verirler. Bu minvalde, Lütfi Paşa'nın *Âsafnâme*'sinden itibaren on yedinci yüzyılın sonuna kadar yazılan siyasi nasihatnamelerin yukarıdaki meselelerde çözüm önerileri beyan ederken kanun-ı kadimi cümlelerinin vurgulu kısmı olarak sıkça kullandıklarını görebiliriz.[5]

Erken dönemlerden itibaren kanun-ı kadim (bu isimle ifade edilmese de), eski belirli uygulamaların sultanların Osmanlı devletinin yeni idari ve teşrifat düzenlemelerini oluşturma aşamasında karşılıklarına çıkabilmektedir. Mesela, *Zikr-i Kanun-ı Osmanî* başlığı altında anlatılan Osman Gazi'nin pazara getirilen maldan alınan bac vergisini kabul etmesi ele geçirilen bölgede eskiden beri var olan bir adet olmasından kaynaklıdır.[6] Adetin Kanun-ı Osmani haline gelmesi ve belirli bir dönem sonra kadim olma durumunu Osman gazi dönemine atfedilerek kazanması bu noktada dikkat çeker. Buna benzer şekilde Osman Gazi'ye rivayete göre Sultan Aladdin-i Sani tarafından gönderilen tabl, alem, kılıcı karşılamak için kurulan divanda *kanun-u mirane* ve *kaide-i şahane* üzere *Nevbet-i Osman* çalınması ile saygı göstermek için ayağa kalkan Osman Gazi'nin bu eylemi Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar *Resm-i Osman* olmuş ve her nevbet çalındığında sultanlar ayağa kalkmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in *bir bölük müfside turmak ne lâzımdur deyü ayağın durmayub*[7] yaklaşık yüz elli yıllık bir kanunlaşmış uygulamadan feragat etmesi sultanların kadim uygulamalar karşısındaki tutumlarına erken bir örnektir. Zira, burada var olan bir uygulamanın devam ettirilip kanun olma durumunu sürdürmesi ya da iptal edilip yeni bir düzenlemenin de kanunlaştırılabilmesi ileride göreceğimiz gibi kanun-ı kadim söylemini geçmişte belirli bir sultanın saltanat devrine karşılık getirebilmemizi sağlar. Örneğin yazılış tarihini netleştiremediğimiz IV. Murad'a ait olan bir hatt-ı hümayunda sultan tımar düzeninde gördüğü bazı yanlışlıkları ifade ettikten sonra "İmdi, ecdâd-ı izamımdan Fatih-i Mısır merhum Sultân Selim Han ve merhum Sultân Süleyman Hân zamanlarında olan kanûn murâd-ı hümayunum olmağın" diye yazmaktadır.[8] Burada sultanın hem I. Selim hem de I. Süleyman zamanına ait kanunlara atıf yapması bahsettiği eski kanunların bu padişahlara ait olduğunu mu yoksa kanunları böyle hatırlatmanın farklı bir faydasının mı arandığını düşündürmektedir. Buna benzer

şekilde bazı tarihi kroniklerde de *Kanun-i Süleymani* veya *Kanun-ı Kadim-i Süleymani* ifadelerine rastlayabilmekteyiz. Bu tarz bir kullanımın on yedinci yüzyılın sonlarında yazılan anonim bir tarihte yansması bahse değer. 1703 olayları sonrası tahta çıkan III. Ahmed'e yeniçeriler isteklerini "bizim ocağımıza kadimden devşirme ile gelüp, yol, erkan öğrenüp ba'dehu bostancı olur iken, içimize ecnebi karışıp böyle oldu. *Sultan Süleyman Kanunu* üzere Rumeli'nden devşirme-edüp, içimize ecnebi girmesün ve bu ihtiyarlığımızda bizi öldür, kan ile kanun eyleme padişahım" diyerek ifade ettiklerini okuyabiliyoruz.[9] Yüzyılın nasihatnamelerinin ekseriyetinde yer alan ve kanun-ı kadimden sapma olarak değerlendirilen yeniçeriye ecnebi karışması meselesini bizzat yeniçeri ağzından Kanun-ı Süleyman'a dönerek çözme önerisi aslında bir taraftan da kanun-ı kadim bilincinin bu kadar zaman aralığı içerisinde devam eden sorunla birlikte içeriğini koruyarak sürdürebildiğini göstermektedir.

IV. Murad

Osmanlı sultanlarının tahta geçtiklerinde saltanat alametlerinden biri olarak kanunname yayınladıkları bilinmektedir. Bu kanunnameler denebilir ki padişahların örfi hukuka temsil eden ve bunun uygulama sahalarına hitaben seleften gelen uygulamaları devam ettirip ettirmemeye yönelik içeriklere haizdir. Bizim burada üzerinde durduğumuz gibi teşkilat ve teşrifat kanunlarında ise önceki kanunların değiştirilmesi ve yerlerine yenilerinin koyulması çetrefilli bir mesele olmaktadır. Zira kanun-ı kadimin savunulduğu bir dönemde padişahlar kanunu nasıl değiştirebilir? 1574 tarihli *Harzû'l-Müluk* bu minvalde alıntılanmaya değer bir pasaja sahiptir: "Ma'lum-ı Hazret-i Pâdişâh-ı zillu'llâh'tır ki ecdâd-ı 'izâmlarından cenâb-ı mağfiret-penâh merhum Gazi Sultân Selim Hân –Tabe serâhuhazretleri çevgân-ı himmetleri ile guy-i saltanatı rubûde ve az zamânda niçe memâlikî feth ve zabt idüp şâhân-ı cihân çehre-i mezellet-behrelere gubârî semendinden fersûde ittiklerine bâ'îş cemi'-ı kârda Cenâb-ı Hakk'a tevekkül idüp *din ve devlete nâfi'* bir husus olsa bu kânun-ı 'Osmâni'ye muhaliftir dimeyüp hemân icrâ idüp 'Selâtin-i 'izâm her ne iderlerse kânün olur' diyü buyururlarmış." [10]

Eserin yazarının dönemin teşkilat ve idare bozukluklarına yoğunlaştığını göz önüne alırsak burada I. Selim'in Kanun-ı Osmanî'ye muhalif dahi olsa kanun koymadaki tavrını örfi hukuk bağlamının dışında olarak düşünebiliriz. Hakeza yine I. Selim'in var olan kanunları değiştirdiğiyle alakalı geniş bir malumata *Kavanin-i Yeniçeriyân*'da ulaşabiliyoruz. Piri Paşa'ya Trabzon civarından ocağa devşirme toplamasına yaptığı itiraz sonucu "kanunu bana sen mi öğretirsin?" diye azarlayan I. Selim bu eserde ocakta meydana gelen birçok kanun değişikliğinden sorumlu padişah olarak gösterilir.[11] Fakat burada sadece o değil örneğin I. Süleyman veya III. Murad'da kanun değiştiren padişahlar olarak birçok kez anılır.[12] Yazarın bu durumu açıklarken *kanuna muhalif olan bid'atlar ve kanun üzere olanlar* diye ifade kullanması kadim kanunların itibarını korumaya çalıştığını düşündürür. Öbür taraftan eserin yazılış tarihinin 1606 olmasını da dikkate alırsak ocak içinde mahiyeti değişerek tekrar kanunlaşan birçok uygulamanın kadimden olma durumu her padişahla birlikte değişim gösterecektir. Bu durum ise hem eserin yazarını hem de benzer meseleleri kaleme alana diğer nasihatname yazarlarını kanun-ı kadime gönderme yaparak belirttikleri ideal bir döneme atıf yapma çabalarını kaypak bir zaman aralığına mahkum edecektir.

Eski kanunların yetersiz kalması veya geçerliliğini yitirmesine yönelik bazı yorumlar da kanun-ı kadim anlayışına başka bir bakış açısı kazandırabilir. 1566 tarihli *Kitâbu Mesâlih* acemi oğlanların kadimden adet olarak Türklere verilmesini eleştirerek bu durumun askeri becerilerini kazanmalarını geciktirdiğini iddia etmekte ve bunun değiştirilmesi gerektiğini düşünmektedir: "pes eğer *Vezi'r-i a'zam* hazretlerinin *zamânlarında acemî oğlanları bölük halkına tevzîc olmak kânun olursa* bu husûsdan şol kadar hayr duâ ve sevâb hâsıl ola kim hisâbın Hakk Sübhânehu ve Teâlâ hazretinden gayri kimse bilmeye. *Bu kânûn Resûlu'llâh zamânından kalmış değüldür ki bozulmakda günâh ola. Karagöz Paşa yâ Hersek-oğlu zamânında olmuşdur; anlar eyle makul görmüşler, kalmış*".[13]

Yine Bölük halkının üzerinde bir iki hizmet vardır. Bunları katı zebun ider diye başladığı bölümde kapıcılara ve sarracılara münasip hizmetleri bölük halkının görmesini eleştirdikten sonra *hâliyâ vezi'r-i a'zam zamânlarında bu makûle münâsib hususlar olursa olur, olmazsa sâ'ir vezi'r-i a'zam zamânlarında olacak değül. Karagöz Paşa ve Hersek-oğlu zamanından kalmış kânûn ancak deyü eski hâli üzerine konulur gider. Dahî kara şikayetçi dinlemeğe mübaşeret idüb kânûn üzerine hükm virmekden gayri nesneye meşgûl olmazlar. Biz dahî bu asi bir kaç eser koyalım, kıyamete değin adımız yâd- olsun dimezler imiş*.[14]

Her iki alıntıda da görebileceğimiz gibi burada yazarın şikayet ettiği kanunları bir padişah yerine II. Beyazıd döneminde Anadolu Valisi olan Karagöz Ahmet Paşa ile hem II. Beyazıd hem de I. Selim zamanında veziriazamlık yapan Hersekzade Ahmed Paşa'ya ait göstererek eleştirmesi eski kanunların eksikliğini padişaha yüklememe çabası olarak yorumlanabilir. Başka açıdan yazarın hitap ettiği vezire de kanun yapmasını tavsiye etmesi sebebiyle adı geçen vezirleri örnek verdiği de söylenebilir. Her halükarda kanun yapma yetkisinin bu noktada sultana münhasır olmadığı intibasına kapılıyoruz. Ayrıca eski kanunun Hz. Peygamber zamanından kalmadığını ileri sürmesi de meşruiyet zemini yansıtmaya açısından ilgi çekici. Çünkü buna benzer bir ifadeyi yaklaşık yüz yirmi yıl sonra 1684'de Fındıklı Mehmed Ağa'nın kapıkulu sipahilerinin ocak çavuşları arasında meydana gelen bir olayı anlatırken de görebiliyoruz.

Burada Ösek muhafazası için gönderilecek sipahiler *ocaklarımız kurulalıdan berü biz sefere pâdişâh ile ve mühür sâhibi vezi'r-i a'zamlar ile gidegelmişiz hilâf-ı kânûn-ı Süleymanî mühürsüz ve sancaksız gitmeziz* diyerek itiraz ettiklerinde çavuşlar olayı şeyhülislama taşımıştır. "Hilâf-ı kânûn-ı Süleymanî sancaksız ve mühürsüz gidersek ölenimiz şehîd ve öldürenimiz gâzî olabilir mi?" sorduklarında "Sultân Süleymân Peygamber miydi ve sözü hadîs miydi?" diyerek yanıtlayan şeyhülislam "ol zamân öyle kânûn imiş bi-hasebi'l-iktizâ şimdi feshi lâzım geldi. Şevketlü hünkârımız dahi bir gâzî pâdişâhdır emr eyledi, kânûn oldu." diye ifadesini tamamlamıştır.

Kanun-ı kadimin meşruiyetinin şeyhülislama sual edilmesi ve onun da sultanın sözünün hadis gibi her daim bağlayıcılığının olamayacağını ikrar etmesiyle sorunun halledilmesi geçen süre zarfında siyasi anlayışın dönüşümünü görmek açısından da önemlidir. Neredeyse yüzyıl önce, 1594'te, benzer şekilde yeniçerilere padişahsız sefer çıkmaları emredildiğinde *padişahsız gitmezüz* diye direktikten sonra en son bahşışsız gitmeyeceklerini beyan etmişler ve padişahın bunun üzerine gönderdiği ferman üzerine daha fazla direnç göstermemişlerdir.[15] Bu iki kanun-ı kadimin son bulmasında gözlemleyebileceğimiz siyasi yönelim ve meşruiyet sultanlar dışındaki aktörleri göze aldığımızda da kayda değerdir.

III

Koca Sinan Paşa'nın ismini vermediği bir şeyhülislamın ekonomik sıkıntılarına binaen belirli bir gelir sağlaması için arpalık verilmesine tasvip için gönderdiği bir telhise III. Murad'ın "tarz-ı ahsen ve kanun-ı kadîmden çıkılmak sonunda nedamete müncerdir. Gerçi az görünür fe-ammâ sonu nedâmetdir. Müfti-i sâbık şâkir olsa yeğdir." diye cevap verdiğini görüyoruz.[16] Özellikle Mustafa Ali'nin *Nasihattü'l-selatin*(1581) adlı dönemin idari düzeni ve yönetim esaslarına yönelik ciddi eleştiriler içeren eserini onun saltanat döneminde kaleme almasından dolayı sonraki birçok nasihatname yazarı tarafından da kanun-ı kadimin bozulmasına sebep ve zaman aralığı olarak seçilen III. Murad'ın bir telhise bu cevabı vermesi dikkat çekicidir. Kanun-ı kadimi gözetmemenin sonunda pişmanlığa yol açacağını bilen padişah diğer yandan bunun az görünür olduğunu düşünüyor yine de ihtiyatı elden bırakmadığını hissettiriyor. Diğer bir telhiste de III. Murad'ın, İran elçileriyle sınır meselelerini konuşacak olan Koca Sinan Paşa'ya elçilerin kendisini konutunda ziyaret etmek istediğini belirterek hilat hediye etmesinin doğru olup olmayacağını sorunca "kanun-ı kadîm üzere 'amel idesin, 'arz-ı saltanat tekmül olunmak gerekdir"[17] diyerek cevap vermiştir. Burada da teşrifatla alakalı bir adetin uygulanmasına yönelik emrini saltanatının haysiyetini eksiksiz gösterme açısından önemli görerek ifade ettiğini anlayabiliriz. Başta da belirttiğimiz gibi kanun-ı kadim ile ifade edilen kanunlar listesinin genişliği burada III. Murad'ı hangi açıdan kanuna muhalif değerlendirebileceğimizi cevapsız kılmaktadır.

IV

1620 tarihli anonim bir eser olan *Kitâb-ı Müstetâb* kanun-ı kadimin göz ardı edilmesinin neden olduğu askerî, idarî ve ekonomik sorunları en hararetle ve açık tartışan eser olmasıyla dikkat çekmektedir. Bütün iyi halleri *her veçhile Kânûn-i Münîf-i Âl-i Osmânî* gözetmeye her kötülüğü ise *Kânûn-i Âl-i Osmânî* gözetilmek kande kalmasına bağlamaktadır. *El-hâsıl Kânûn-i Âl-i Osmânî hikmet ile vaz' olunmuş bir çizi idi* diye belirten yazara göre Kânûn-i Âl-i Osmânî'nin iradı aynı zamanda *kânûn-ı kadîmde vaz' edecek* ve bununla *intizâm-ı âlem hâsıl* olabilecektir. Böylece yazar genel anlamda III. Murad dönemine kadar gelen Âl-i Osman kanunlarını kusursuz addetmekte ve bunları kanun-ı kadim olarak da tanımlamaktadır.[18] Eserde "fi zamâninâ yirmi beş yıldan mütecâvizdir ki her sadra gelenler hilâf-i kânun..." veya "yirmi otuz yıldan mütecâviz olmuş ki ahvâl-i âlem muttasıl tedennî üzere olduğu" gibi ifadeler kullanarak yazar ayrıca yirmi ve otuz yıllık bir zaman dilimi içerisinde kanun-ı kadimin terk edildiğini ima etmektedir.[19]

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
III. Dizi - 5a. 13

OSMANLI DEVLET TEŞKİLÂTINA
DAİR KAYNAKLAR
KİTÂB-İ MÜSTETÂB
KİTABU MESÂLİHİ'L MÜSLİMİN
VE MENÂFİ'L-MÜ'MİNİN
HIRZÜ'L-MÜLÜK

Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL

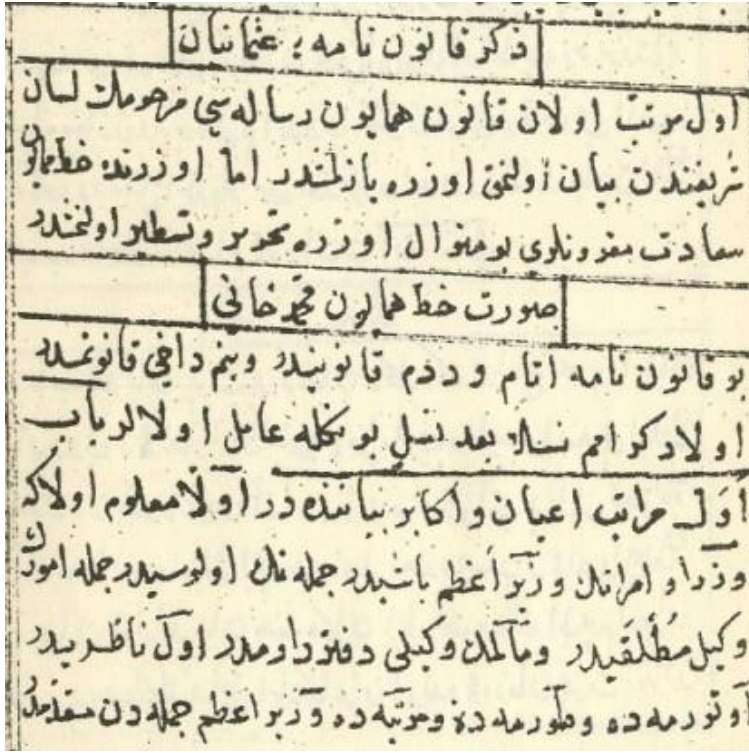
TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ-ANKARA
1988

Eserin yazıldığı tarihi düşünürsek ima ettiği dönem Koca Sinan Paşa'nın telhislerini kaleme aldığı döneme aşağı yukarı tekabül etmektedir. Bu durum ilginçtir. Zira, *halen her umuru kanun-ı kadim üzere görmekteyim*[20] diyen Koca Sinan Paşa, diğer taraftan bir telhisinde dönemin tartışmalı meselelerinden olan *mansıb satmak, hizmet satmak ve kul arasına ecnebi katmak* gibi suçlamaları sertçe reddederken *eski kanunları benden eyu kim bilir ve kim gözedür gelsün söyleyelim*[21] diye savunmasını yapıyordu. *Kitâb-ı Müstetâb*'ın ana meselelerinden birine yönelik eski kanunları bilip, dikkate aldığı söyleyerek itirazını yapan Koca Sinan Paşa'nın kanun-ı kadim farkındalığı ve sadık kalma çabası başka birkaç telhisinden de anlaşılabilir.[22] Bir noktada "Sa'âdetlu pâdişâhım bu kulların bu *Âsîâne-i Sa'âdet'e gelesi elli yıldan mütecâvizdir*, rikâb-ı hümâyûna 'arzolunmadım Hazine-i 'Âmire'den bir akçe kapu dirliği ve kapu terakkisi virildüğün bilmezim"[23] diye beyan ederek *kanun-ı cedid* karşısında şaşkınlığını elli yılı aşan devlet tecrübesine bağdaştıramamaktadır. *Kitâb-ı Müstetâb*'ın El-Faslu'l-âşir adlı bölümünde kapı ağalığının durumu izah edilmektedir. Yavuz Sultan Selim'in asrında şeyhülislam olan Ebusuud Efendi ve III. Murad'ın veziriazamı Sokullu Mehmet Paşa ve kapı ağası Mahmud Ağa'dan beri kanunun bozulduğunu söyleyerek bir giriş yapar. Sonra *lâkin müşârün-ileyh kapu ağasından sonra kapu ağalık ahvâli dahî ber- taraf olmuşdur ve evvelki kânûn ve zabt u rabt ve edeb tebdil olunub hâlâ Harem-i hümâyûnda kânûn-i cedîd vaz' olunmuşdur* diye yazarak devam eden yazar bu durumun evvelki durumunu ve şimdiki geldiği hali anlatarak sonlandırır. Harem-i hümâyûndan çıkan yeni kanun peki başka bir kanun-ı kadimi etkiler mi? 1654 Ramazan bayramı gecesi Has odada eğlenmek ecdad-ı izamdan beri kanun olduğundan IV. Murad'da eğlenmek ister. Fakat kapı ağası iç oğlanlarından şüphelenerek buna müsaade etmemeye çalışır. Fakat Valide hazretleri: "Behey ağa, bu bayram gecesidir, arslanım dahi masumdur. Bu gece ağaların lu'b ve hünerlerin seyr etmek kanun-ı kadimdir" diye çıkışır. Kapı ağasının IV. Murad'ı gayet soğuk karşılması ve geceyi bir şekilde erken bitirmesinin ertesinde Has odabaşı kapı ağasını yakalar ve "Bre zalim ü cabbar! Bu ettigin bi-edeblik nedir? İbtida-i Devlet-i Osmaniyye'den beri bizlerin makamında olan hizmetkarlar padişahların hassû'l-has bendeleri değil midir? Mülûk-i salife her istedikleri vakitte ale'l-husus 'idlerde Has-oda'da eğlenmek kanun idiğini bilmez misin? Kemal-i hasedden naşi padişahımızı iki sa'at eğlendirmeyip kaldırdık." [24] Olayın bu noktaya gelene kadar basit bir meseleden ziyade karmaşık bir iç siyasi mücadele olduğunu da önceki ve sonraki sayfaları okuyarak anlayabiliriz. *Kitâb-ı Müstetâb*'ın kapı ağalığına yönelttiği eleştirinin başat noktalarından biri siyasi etkilerinin artmasına yöneliktir. Bozulan bir kanun-ı kadim sonucu kapı ağalığının harem içerisinde çıkan yeni bir kanunla belirlenmesi yaklaşık otuz yıl sonra dolaylı bir yolla harem içerisinde kanun-ı kadim olan bir organizasyonu atıl kılabilirdi.

V

IV. Murad, Kırım Hanı Gazi Giray'ın ölümünden sonra tavsiye edilen aday Toktamış Giray ile kanuna göre gelmesi gereken aday Selamet Giray arasından hangisinin tahta geçeceğine karar verirken biraz afallamış gibidir. Bu afallama aslında kanunu bilmemesinden kaynaklanıyordur: "imdi her hususda izhâr-ı hakk ve riayet-i cânib-i ehakk eylemek zimmet-i himmetimize vacib ü lazım olmağla bu emr-i mühimde kemal derecede taharri olunup, bu âna değün âbâ ve ecdâd-ı izâmım zaman-ı şeriflerinde hanlık ne itibarla ve ne cihet ile virilegelüp... sual olundukda".

IV. Murad ancak en büyük adayın kanuna göre tahtın varisi olduğunu öğrenince kanun-ı kadimin yerine getirilmesini emredebilmiştir.[25] Buraya kadar kanun-ı kadimin neliğine dair sağladığımız farklı bakış açılarından sonra IV. Murad'ın bilmemezliği pek ayıp gibi durmamaktadır. Keza abisi II. Osman'da *kânûn-ı kadim-i 'Osmânî üzre, taht-ı saltanat cenâb-ı hümâyûnuma münhasır iken, 'amm-i büzürg-vârım Sultân Mustafâ Hân'ın birkaç yaş büyüklüğüne hürmet idiip, tahta cülûsı tecvîz olunmuşidi*[26] diye yazarak tahta geçişini meşru kılmaya çalışırken savunduğu kanun-ı kadimin elli yılı vardı yoktu ve kendi de belirttiği gibi zaten uygulanmamıştı. Çünkü kanun-ı kadim bir tarafta söylemekten bir tarafta görev bir tarafta adet iken bir tarafta yeni olabiliyor. Bazen uydurulabiliyor[27], bazen unutulabiliyor; ne zamandır var olduğu bilinebileceği gibi kadimden de olsa terk ediliyor ve sonra tekrar kadim olabiliyordu. Herkesin kullanımında kimsenin tekelden olmayan ve listelenmekle bitmeyecek kadar fazla olduğu da gözden kaçmıyor.

Kanunname-i Ali Osman

Dipnot

- [1] Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli (Tahlil ve Metin)*, haz. Nevzat Kaya (Ankara: TTK, 2003), s. 58.
- [2] Örneğin bkz. "Sâir serhadd-i mansûreye kanûn-ı kadîm-i Osmânî üzere üç senede bir nöbetçi nâmıyla birkaç oda yeniçeri irsâl olına geldiği üzre Sam'a dahî gönderilmek kanûn iken erkân-ı devlet ihmâliyle birkaç zamân ferâmûs olmagla ol tarafdân yerli kulu nâmıyla defter kayd olunup mevâcibleri Sam hazînesinden ta'yîn olınmışıdı." Mehmet Faik Gökçek, *Behçeti Seyyid İbrahim Efendi "Târih-i Sülâle-i Köprülü"*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 101.
- [3] Örneğin bkz. Guy Burak, "The Second Formation of Islamic Law: The Post-Mongol Context of the Ottoman Adoption of a School of Law," *Comparative Studies in Society and History* 55 (2013), s. 580-590; Samy Ayoub, "The Sultân Says": State Authority in the Late Hanafî Tradition", *Islamic Law and Society* 23 (2016), s. 239-278; Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), chapter 2.
- [4] Örneğin bkz. Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar* (İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1943).
- [5] Marinos Sariyannis, *A History of Ottoman Political Thought Up to the Early Nineteenth Century* (Leiden: Brill, 2019), bölüm 3 ve 4; s. 441-443.
- [6] Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nüma Neşri Tarihi*, haz. F. Reşit Unat – Mehmed A. Köymen, (Ankara: TTK, 1949), c. I, s. 110-113.
- [7] Neşri, c. II, s. 107-109.
- [8] *Sultan Dördüncü Murad'ın Hatt-ı Hümayûnları: Suver-i Hutût-ı Hümayûn*, haz. Önder Bayrı (İstanbul: Çamlıca, 2014), s. 1.
- [9] *Anonim Osmanlı Tarihi 1688-1704*, haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: TTK, 2000), s. 257.
- [10] Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Hırzû'l-Müluk* (Ankara: TTK, 1998), s. 175.
- [11] *Kavanin-i Yeniçeriyan (Yeniçeri Kanunları)*, haz. Tayfun Toroser (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), s. 17-20, 33, 59.
- [12] Örneğin bkz. a.g.e., s. 45, 37-38: "Kimdir, kim, benim adaletli zamanımda kanuna muhalif işe gire? Ettim, kanun oldu."
- [13] Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Mesâlihi'l Müslimîn fi Menâfici'l Mü'minîn* (Ankara: TTK, 1998), s. 93-94.

- [14] A.g.e., s. 120-121.
- [15] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: TTK, 1999), c. I, s. 355.
- [16] *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, haz. Halil Sahilliođlu (İstanbul: IRCICA, 2004), s. 171; Halil Sahilliođlu telhislerin Koca Sinan Paşa'nın ikinci ve üçüncü vezir-i a'zamlığı zamanındaki, 998-999, 1001-1003 senelerdeki olarak telhisleri olduklarını belirtir. Bkz. s. viii.
- [17] *Koca Sinan Paşa Telhisleri*, s. 243.
- [18] Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb* (Ankara: TTK, 1998), s. XIX- 41.
- [19] *Kitâb-ı Müstetâb*, s. 30, 36.
- [20] Koca Sinan Paşa Telhisleri, s. 131.
- [21] A.g.e., s. 84.;
- [22] Örneğin bkz. a.g.e., s. 169, 224.
- [23] A.g.e., s. 80.
- [24] Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: TTK, 2007), c. V, s. 1535; 1532-1539.
- [25] Sultan Dördüncü Murad'ın Hatt-ı Hümayûnları: Suver-i Hutût-ı Hümayûn, haz. Önder Bayrı (İstanbul: Çamlıca, 2014), s. 31.
- [26] Meltem Aydın, *Gazânâme-i Halil Paşa (Tahlil ve Metin)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010, s. 218.
- [27] Örneğin bkz. Anonim Osmanlı Tarihi, s. 189.